İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ
TÜRKİYE'DE BİLİM FELSEFESİ LİTERATÜRÜNDE
YENİ BİR DÖNEMİN BAŞLANGICI:
ÇAĞDAŞ BİLİM FELSEFESİ SERİSİ..... 11

GİRİŞ 17

TARİHTE BİLİM, GERİYE DÖNÜK BİR BAKIŞ
JAMES POSKETT 19

İKİ KÜLTÜRDEN ÖNCE, ON DOKUZUNCU YÜZYILDA BÜYÜK BİLİM VE BÜYÜK BEŞERİ BİLİMLER
LORRAİNE DASTON..... 87

**SİYASET, JEOPOLİTİK VE BİLİM TARİHİ:
JAMES SECORD'UN "BİLİMSEL DEVRİMİ
İCAT ETMEK"İ ÜZERİNE**
ANA BARAHONA, BRİAN BECERRA-
BRESSANT, DİANA GALVÁN-ESCOBAR,
LUCÍA GRANADOS-RİVEROS, MARCO ORNELAS-
CRUCES, KAPİL RAJ, DANİEL SERRANO-JUÁREZ,
TERESA VİLLEGAS-LÓPEZ, ERİCA TORRENS,
MARÍA ALİCİA VİLLELA-GONZÁLEZ. 115

**GLOKAL BİLİM: "NEWTONCULUĞUN" DOLAŞIMI
ÜZERİNE TARİH YAZIMSAL PERSPEKTİFLER**
DERYA GURSES TARBUCK, DHRUV RAİNA,
SEBASTİAN MOLİNA BETANCUR, ZHAOYUAN WAN.....143

ERKEN MODERN OSMANLI BİLİMİNE MATERYALİST BİR ÇERÇEVEDEN BAKIŞ
B. HARUN KÜÇÜK 157

BİLİM VE SEKÜLERLEŞME
PETER HARRİSON 181

SÖZLÜK **229**

GİRİŞ

Bilim tarihinde Yeni Ufuklar: Seçme Metinler adli bu eserde seçilen 6 metin bilimin tarihsel gelişiminin yalnızca keşiflerin kronolojisi değil, aynı zamanda kültürel, toplumsal, felsefi ve dini dönüşümlerin iç içe geçtiği çok katmanlı bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu doğrultuda. James Poskett'in *Science in History* makalesi, yirminci yüzyıldan günümüze bilim tarihinin Soğuk Savaş, kültürel tarih ve küreselleşme etkileriyle sürekli dönüşen bir disiplin olduğunu gösteriyor. Bilim tarihinin artık yalnızca kesiflerin değil, kültürel pratiklerin, politik bağlamların ve küresel dolaşımların da tarihi haline geldiğini savunuyor. Lorraine Daston'un *Before the Two Cultures* başlıklı çalışması da bu bakışın 19. yüzyıldaki köklerine iniyor. Daston'a göre o dönemde "bilim" ve "beşeri bilimler" arasında henüz keskin bir ayrım yoktu. Her ikisi de büyük, kolektif ve arşivsel bilgi projeleri yürütüyordu. Bilgi üretimi modern anlamda kurumlaşırken, bugünün dijital veri dünyasının da temelleri atılmıştır diyor Daston.

Bu modernleşme hikâyesine eleştirel bir boyut, James Secord'un 2023 yılında *Isis* dergisinde yayımlanan makalesi üzerine yapılan eleştirel bir tartışmaya verilen yanıt olarak kurgulanan ve Kapil Raj ve çalışma arkadaşları tarafından yazılan makale ve ayrıca Derya Gürses Tarbuck ve çalışma arkadaşları tarafından yazılan *Bilim Glokaldir* makalesinde görülüyor. Secord'un "bilgi dolaşımı" modeline yanıt veren Raj ve diğerlerinin yayınladığı çalışma, bilginin yalnızca hareket etmediğini, her bağlamda yeniden üretildiğini ve

müzakere edildiğini öne sürüyor. "Bilim Glokaldir" ise bilimi hem küresel hem yerel bir süreç olarak yorumluyor: Newtonculuğun Çin, Hindistan, Latin Amerika gibi farklı coğrafyalarda aldığı biçimler, bilimin evrenselliğinin ancak yerel kültürlerle etkileşim içinde anlam kazandığını gösteriyor Tarbuck ve çalışma arkadaşlarına göre. Böylece bilgi, tek yönlü bir yayılma değil, karşılıklı dolaşım ve dönüşüm sürecidir argümanı her iki makalede de öne çıkıyor.

Harun Küçük'ün "Early Modern Ottoman Science: A New Materialist Framework" adlı çalışması, erken modern Osmanlı bilimini maddi hayat ve gündelik pratikler üzerinden inceliyor. Materyalist olarak tanımlanan bu yaklaşım, Osmanlı biliminin yalnızca seçkinler tarafından üretilen soyut bir düşünce sistemi olmadığını; farklı toplumsal katmanların ihtiyaçları, meslekleri ve maddi pratikleri içinde şekillenen bir yapı olduğunu savunuyor.

Peter Harrison'ın *Science and Secularization* makalesi ise, bilimin sekülerleşmeye yol açtığı yönündeki yaygın anlatıyı tarihsel olarak tersine çeviriyor. Harrison'a göre modern sekülerlik, dinin çöküşü değil, teolojik düşüncenin bilimselleşmesi sonucunda doğmuştur. Erken modern dönemde doğa yasalarının Tanrı'nın iradesiyle özdeş görülmesi, zamanla Tanrı'yı doğadan ayırarak dinin içinden seküler bir dünya görüşü üretmiştir diyerek Sekülerleşme paradigmasına bir alternatif sunuyor.

Bu altı çalışma birlikte değerlendirildiğinde, bilim tarihi artık tek bir uygarlığın akıl yürütme biçimi değil, dolaşım, çeviri, pratik ve dönüşüm süreçlerinin toplamı olarak görünmektedir. Bilim, hem yerel hem küresel, hem teolojik hem seküler kökleri olan, çok merkezli bir insan faaliyetidir.

Derya Gürses Tarbuck,
Eylül 2026, İstanbul.

TARİHTE BİLİM, GERİYE DÖNÜK BİR BAKIŞ

JAMES POSKETT

Bilimin bir tarihi vardır. Bir zamanlar böyle bir ifade tartışmalı olabilirdi. Bilim, dehalarıyla birleşmiş büyük adamlar tarafından üretilen zamansız gerçeklerin bir koleksiyonu olarak düşünülüyordu: Aristoteles, Galileo, Newton ve Darwin. Ancak yirminci yüzyılın başlarında bilim tarihinin profesyonel bir disiplin olarak oluşmasıyla bu tablo değişmeye başladı.[1] Bilim, tıpkı diğer herhangi bir faaliyet gibi bir tarihi olan bir insan etkinliği olarak düşünülmeye başlandı. Yine de bilim tarihinin tam olarak neyi içermesi gerektiği tartışmaya açıktı. Bu "retrospektif"te yer alan makaleler, son yetmiş yılda bilim tarihi yazımında meydana gelen en önemli değişiklikler üzerine düşünme fırsatı sunmaktadır.

The Historical Journal arşivinden beslenen bu çalışma, büyük ölçüde İngilizce tarih yazımına odaklanmakla birlikte, diğer Avrupa gelenekleriyle olan bağları da vurgulamaktadır. 1940'larda Cambridge Bilim Tarihi Komitesi'nin kurulmasıyla başlayan süreç; 1960'ların entelektüel, 1970'lerin sosyal ve 1990'lar ile 2000'lerin kültürel tarihine uzanan bir çizgiyi ele almaktadır. Bu kapsamda dört temel argüman öne sürüyorum: Birincisi, bilim tarihçilerinin disiplinleri ile tarih mesleği arasındaki ilişkiyi yeniden ele almaları gerekliliğidir. Disiplinlerarası bağlar üzerine, özellikle felsefe, antropoloji ve sosyoloji ile çok fazla mesai harcanmış ve bu

1 On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılın bilim tarihi gelenekleri için bkz. Hendrik Floris Cohen, *The Scientific Revolution: a historiographical inquiry* (Chicago, IL, 1994), ss. 24-52.

alanların bilim tarih yazımındaki önemli rolleri kabul edilmiştir.[2] Ancak bilim tarihçileri, kendi disiplinlerinin daha geniş tarih yazımıyla nasıl bir etkileşim içinde olduğuna yeterince eğilmemişlerdir.[3] Bu noktada "bilim tarihinin içindeki tarih nedir?" sorusu ve genel tarihteki (entelektüel, sosyal, kültürel) paradigma değişimlerinin bilim tarihçiliğini nasıl dönüştürdüğü kritik önem taşımaktadır. İkincisi, bu etkileşimin çift yönlü olduğu savunulmaktadır: Genel tarihçiler de bilim tarihinin, kendi disiplinlerinin gelişimindeki rolünü göz önünde bulundurmalıdır. Yirminci yüzyılda tarih yazımındaki önemli gelişmelerin birçoğu bilim tarihi eksenli tartışmalardan beslenmiştir. Örneğin Herbert Butterfield'ın Whig tarih yorumu, Quentin Skinner'ın politik düşünce tarihi, Asa Briggs'in sosyal tarihi ve Robert Darnton'ın kültürel tarihi, doğrudan bilim tarihiyle etkileşimin ürünleridir. Üçüncüsü, çalışmam bilim tarihi uygulayıcılarının kökenindeki değişimi ortaya koymaktadır. 1940'larda bilim insanları tarafından kaleme alınan bilim tarihi, günümüzde profesyonel tarihçilerin alanına dönüşmüştür; bu değişimin izini sürmek, disiplinin nasıl kurumsallaştığını anlamanın anahtarıdır. Son olarak, yirminci yüzyıl siyasetinin, özellikle Soğuk Savaş dinamiklerinin bilim tarih yazımını nasıl dönüştürdüğünü inceliyorum. Bilimin doğası ve geçmişin nasıl kurgulanması gerektiğine dair tartışmaların çoğu, kapitalizm ve sosyalizme yönelik farklı tutumları yansıtmıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte "bilim tarihi

2 Bkz. Steven Shapin, "History of science and its sociological reconstructions", *History of Science*, 20 (1982); Emily Martin, "Anthropology and the cultural study of science", *Science, Technology and Human Values*, 23 (1998); Michael Friedman, "History and philosophy of science in a new key", *Isis*, 99 (2008).

3 Erken dönem tartışmaları için bkz. Arnold Thackray, "Science, technology, and medicine", *The Journal of Interdisciplinary History*, 12 (1981), ss. 305-306; Alfred Rupert Hall, "Can the history of science be history?", *The British Journal for the History of Science*, 4 (1969).

ne işe yarar ve nasıl yazılmalı?" sorusu güncelliğini korumaktadır; bu soruyu sonuç bölümünde detaylandıracağım.

I

Charlie Dunbar Broad ne bir bilim insanı ne de bir tarihçiydi. Peki o halde, Mart 1944'te Cambridge Üniversitesi'nde "On Altıncı ve On Yedinci Yüzyıllarda Bilim" konulu konferans serisi kapsamında konuşma yapmaya neden davet edilmişti? Resmi bir tarih eğitimi almayan Broad, bugün bir "bilim felsefecisi" olarak tanımlayacağımız kimliğe daha yakındı. 1906'da Trinity Koleji'ne Doğa Bilimleri okumak için girmiş olsa da kısa sürede Ahlak Bilimleri Tripos'una geçerek epistemoloji ve zihin felsefesi alanlarında uzmanlaşmıştı. Daha sonra Cambridge'de Knightsbridge Ahlak Felsefesi Profesörü olarak *The Mind and Its Place in Nature* (*Zihin ve Doğadaki Yeri*, 1925) gibi eserler yayımladı.[4] Ayrıca geniş kitlelerce okunan bilim felsefesine giriş niteliğindeki *Scientific Thought* (*Bilimsel Düşünce*, 1923) kitabını kaleme aldı. Bristol Üniversitesi'nde lisans öğrencilerine verdiği derslerin bir ürünü olan bu eser, Einstein'ın görelilik teorisi de dâhil olmak üzere fizikteki son gelişmelerin felsefi sonuçlarını ele alıyordu.[5] Einstein'a duyduğu hayranlığın yanı sıra, ilginç bir şekilde "paranormal bilişsellik" ve "telepati" raporlarını da ciddiye alan Broad, yaşamı boyunca psişik araştırmalara ilgi duymuştur.[6]

4 Bkz. Robert Yost, "The philosophy of C. D. Broad", *The Philosophical Review*, 77 (1968); Thomas Redpath, "Cambridge philosophers VIII: C. D. Broad", *Philosophy*, 72 (1997).

5 Charlie Dunbar Broad, *Scientific Thought* (London, 1923), ss. 3-6.

6 Charlie Dunbar Broad, *Lectures on Psychical Research* (London, 1962). Broad'un 1934-1935 ve 1958-1960 yılları arasında başkanlığını yaptığı *The Society for Psychical Research* hakkında bkz. Andreas Sommer, "Psychical research in the history and philosophy of science", *Studies in the History and Philosophy of Science*, 48 (2014); John Forrester ve Laura Cameron, *Freud in Cambridge* (Cambridge, 2017), s. 362.

Bugün Broad büyük ölçüde unutulmuş durumdadır ve ne tarihçilerin ne de bilim insanlarının öncelikli okuma listelerinde yer alır. Bilimi, felsefeyi ve paranormali harmanlayan eklektik yaklaşımı, onu yirminci yüzyıl boyunca katılaşan disipliner ve mesleki kimliklerin dışında bırakmıştır.[7] Ancak Broad'u bu çalışma için kusursuz bir başlangıç noktası yapan da tam olarak bu özelliğidir. Kendisi, 1940'larda bilim tarihinin disiplin olarak ne denli muğlak bir doğaya sahip olduğunun canlı bir kanıtıdır: Bilim tarihi ne içindi ve kimler tarafından yazılmalıydı? Yirminci yüzyılın başlarında bu soruların yanıtları henüz netleşmemişti; tarihçiler, felsefeciler ve bilim insanları, bilimin hem geçmişteki hem de bugünkü anlamını şekillendirmek için kıyasıya bir çaba içindeydiler.

Broad, Cambridge Bilim Tarihi Komitesi'nin daveti üzerine "The New Philosophy: Bruno to Descartes" (*Yeni Felsefe: Bruno'dan Descartes'a*) başlıklı konferansı vermiştir. Bu konuşma, aynı yıl *The Cambridge Historical Journal*'da yayımlanan bir makalenin temelini oluşturmuştur. Broad bu çalışmasında, on altıncı ve on yedinci yüzyılları dünya tasavvurunda büyük bir geçiş dönemi olarak ele almış ve bu süreci "eski felsefeden" "yeni felsefeye" geçiş şeklinde nitelendirmiştir. Broad'a göre "eski felsefe", Aristoteles ile antik Yunan düşünürlerinin eserlerine dayanmakta ve bu dünya görüşünde deneye ihtiyaç duyulmamaktaydı. Antik ve ortaçağ bilginleri bunun yerine, dört elementle ilişkili nitelikler üzerinden tümdengelimsel çıkarımlar yapıyorlardı. Buna karşılık "yeni felsefe" bu yöntemi bütünüyle reddetmiştir. Galileo ve Francis Bacon gibi isimler doğayı anlamak yolunda

7 Broad'a, psikanaliz ve psikoloji tarihinin bir parçası olarak şu eserde yer verilmiştir: Forrester ve Cameron, *Freud in Cambridge*, ss. 109, 348, 362, 487. Ayrıca analitik felsefe bağlamında kısaca şu eserde anılır: Ray Monk, *Bertrand Russell: The Ghost of Madness, 1921-1970* (London, 2000), ss. 201, 207.